

Konstantinos Kavafis

Básně

Přeložili

Růžena Dostálová, Vojtěch Hladký a Jiří Pelán

J. M. 19113 ne'nyje
R. Dostálová

EDICESOU
ČASNÉČES
KÉPOEZIE

pokřtít, až když byl zvolen biskupem, jako byl ve 12. století arcibiskup Michaél Chóniatés, který oplakával „starou slávu Athén“. V této nesmírné zemi, obklopené „velkými a vysokými hradbami“, kráčí ono citlivé a živé tělo po „tvářích mrtvých“.

(Tamtéž, str. 358.)

Poslední alexandrijský básník

Především, v jakém městě jsme to žili? Nač myslet, vyslovím-li to jméno – Alexandrie? ... Pět ras, pět jazyků a tucet různých vět... Pohlaví je tu však ještě více než pět... Zrak i sluch až přecházejí nad tím, kolik nejrůznějšího pohlavního ukojení se tu nabízí; ani na okamžik byste je však mylně nepovažovali za štěstí. Symbolické milence svobodného helénského světa tu nahrazuje něco jiného, tak trochu oboupohlavního a obráceného do vlastního nitra. ...celá Alexandrie je veliký vinný lis lásky, z kterého vycházejí pomatení samotáři a proroci – tedy lidé hluboce zranění ve svém pohlaví.

Těmito slovy charakterizuje Alexandrii Lawrence Durrell, který strávil jako britský diplomat několik válečných let v Káhiře (1941–1944) a Alexandrii (1944–1945). Přestože jeho pobyt v tomto městě byl tak krátký, dokázal se vžít do atmosféry Alexandrie první třetiny století, kdy zde žil a působil Durrellův „genius loci“ tohoto města – „náš starý básník“ Konstantinos Kavafis. Jeho verše prostupují Durrellovým románem jako jeho integrální součást, občas nenápadně dokreslují náladu některých scén. Durrell hned na začátku svého díla poukazuje na svůj cíl:

Přišel jsem sem, abych ono město znovu zbudoval ve svých myšlenkách – ony trudnomyslné končiny, kde starý básník zahlédl na všech stranách „ohořelé trosky svého života“.

A „obrysy, jež podle svých vzpomínek načrtl, propletl jmény významných lidí, kteří tu žili – Kavafise, Alexandra a Kleopatry“. Kavafis tu jako emblém stojí vedle nejslavnějších postav řecko-římské Alexandrie.

Konstantinos Kavafis (29. dubna 1863 – 29. dubna 1933, někdy používal vedle otcova příjmení i příjmení matky – Fotiadis)

se narodil v Alexandrii. Pocházel z oné kdysi početné řecké komunity, jejíž kořeny sahaly do dávné minulosti, kdy řecký svět zaujímal celé východní pobřeží Egejského moře i Egypt s Alexandrií. Rodina Kavafisova otce byla původem z Konstantinopole (dnešní Istanbul), někdejšího centra mocné byzantské říše. Zde se i po pádu Konstantinopole do rukou osmanských Turků udrželo určité centrum řecké vzdělanosti při patriarchátu ve čtvrti Fanar. Proto byli nositelé této vzdělanosti označováni jako fanarioté. Ve snaze udržet doutnající jiskru řecké kultury se přimkli ke konzervativnímu udržování archaické formy jazyka a tradic ortodoxní církve. Turecký sultanát využíval znalosti této – na svou dobu poměrně velmi vzdělané – vrstvy ve službách svých zahraničněpolitických a obchodních aktivit. Tak se rodinám pocházejícím z tohoto prostředí dařilo vytvářet značné bohatství, navazovat kontakty se západní Evropou a dopřávat svým synům vzdělání na západních univerzitách.

Z tohoto prostředí tedy vzešel i Kavafis. Obchodní podnik jeho otce měl pobočky v Káhiře, Londýně, Liverpoolu i Manchesteru. Stejně jako v Konstantinopoli byl i v tehdejší Egyptě zahraniční obchod, zvláště obchod s bavlnou, v rukou Řeků. Jen v Alexandrii žilo kolem roku 1900 asi 20 000 Řeků. Kavafis si na svém původu velmi zakládal, v letech 1882 až 1900 dokonce pracoval na svém podrobném rodokmenu z otcovy i matčiny strany. Nachází mezi svými předky příslušníky italské šlechty i nositele vysokých úředních i církevních funkcí.

Roku 1870 Kavafisův otec zemřel a matka odešla s mladšími ze šesti synů (Konstantinos byl z nich nejmladší) do Londýna. Zde se chlapec dostalo anglického vzdělání, se svými bratry mluvil pak vždy už jen anglicky, ale stejně dobře ovládal i francouzštinu. Francouzští a angličtí básníci i prozaici převládali v jeho knihovně. V šestnácti letech se Kavafis vrátil s rodinou

do Alexandrie. Zde pak prožil většinu svého života, pracoval jako novinář, burzovní makléř a úředník ministerstva veřejných prací. V Alexandrii také v den svých 70. narozenin zemřel. Pouze za protibritských bouří roku 1882 musela Kavafisova rodina na delší dobu Egypt znovu opustit a uchýlit se k příbuzným do Konstantinopole.

Tříletý pobyt v Konstantinopoli vzbudil básníkův zájem o byzantské období řeckých dějin. Později studoval Gibbonův *Úpadek a pád římské říše*, a přestože s Gibbonovým vztahem k tomuto historickému období nesouhlasil, jak víme z jeho četných poznámek k tomuto dílu, inspirovalo jej k řadě básní. Uvedme alespoň jednu z těchto poznámek:

O pádu císaře Attala. Téma pro hezký sonet, sonet plný smutku, jaký by mohl napsat Verlaine: Je suis l'empire à la fin de la décadence. Císař ztracený v gótských zmatcích a zcela bezradný: melancholický císař, hrající na flétnu. Podivuhodný císař odmítnutý davem. Často mu jásalí vstříc, ale také se mu často posmívali. Snad někdy zpíval dojmavou píseň – jakousi vzpomínku na Jónii a na dny, kdy bozi ještě nebyli mrtví.

Snad inspirací z tohoto odstavce z Gibbona vznikla později báseň Jónská píseň.

Kavafis jednou o sobě prohlásil, že je básník-historik. Byl „učeným“ básníkem, podobně jako římstí napodobitelé alexandrijské poezie byli *poetae docti*. Kavafis k svým „historickým“ básním pečlivě studoval prameny i odbornou literaturu. Víme to z nedokončených, nebo alespoň nepublikovaných básní o Juliánu Apostatovi, které se zachovaly v jeho pozůstalosti ve zvláštních složkách, jež obsahují všechny varianty, poznámky o pramenech, rozsáhlé výpisky z polemik Řehoře z Nazianzu a Theodoréta proti Juliánovi i bibliografické údaje o odborné literatuře. U některých básní je poznámka, že je Kavafis

neuveřejnil, protože neměl přístup k prameni citovanému v odborné monografii, jindy dodatečně pečlivě opravil titul básně, jako tomu bylo v případě básně Juliános v Eleusíně, který podle novějšího výzkumu bádání opravil na obecnější podobu Juliános při mystériích.

Někdy ve svých básních uváděl přesné citace z antických či byzantských pramenů v původním znění ve staré řečtině. V této souvislosti je třeba se zmínit o jazyce Kavafisových básní. Jednu generaci před ním vypukl a v době jeho působení znovu v Řecku živě probíhal takzvaný „jazykový spor“ mezi přívrženci archaické *kathareusy*, „očistěného“ jazyka, a přívrženci „lidového“ jazyka *dimotiki*. Kavafis byl v tomto sporu eklektik:

Ovšemže vím, že bychom měli psát živým mluveným jazykem. Ale „umělec slova“ (tak si básník hraje s původním významem řeckého slova logotechnés) je povinen kombinovat krásné s živým. Patří k umění velkých autorů vkládat do vlastního textu zastaralá slova tak, aby se jejich zastaralost ztratila. Stará slova, která by v textech jiných autorů zněla nevhodně, čteme u nich jako samozřejmá. Souvisí to s jemnocitem a úsudkem těchto autorů, kteří vědí zcela přesně, kdy – a kdy jen – lze neobvyklý pojem použít, kdy je stylisticky přijatelný a z jazykového hlediska nutný. V takových případech je zastaralé slovo zastaralé jen proto, že je jako takové označováno. Ale autor je vzkřísil, protože to jeho styl vyžadoval. Takové slovo není vykopaná mrtvola..., ale krásné tělo probuzené z dlouhého a osvěžujícího spánku.

Víme, že Kavafis nosnost a srozumitelnost takovýchto slov nenápadně zkoušel v konverzaci v alexandrijských kavárnách nebo při náhodných setkáních na ulici. Chápal řečtinu jako jazyk jednotný od starověku po novou dobu, jehož diferencovanost obohacuje slovní zásobu a ponechává básníku možnost volby takového výrazu, který sám považuje za nejvhodnější.

Jeho archaismy dávají básním s historickými tématy zvláštní, v překladu těžko napodobitelný ráz. Z nedokončených a několikrát prepisovaných básní, uložených v Kavafisově archivu, víme, jak pečlivě hledal slova, aby nedocházelo k jejich opakování, jak se bránil hiátu, styku samohlásky na konci slova a na začátku slova dalšího, jak počítal slabiky a všímal si i interpunkce.

Kavafis jako první použil v řecké poezii volný verš, ve většině případů se vzdal rýmů a musel se bránit kritikům, jimž taková poezie připadala nedokonalá:

Možná si myslíte, že poezie je technická záležitost a že nežije přirozeným životem jako každé umění. Vy mi na to řeknete: a co verš? Ale cožpak ten nežije už v naší konverzaci? Cožpak my (Řekové) nemluvíme většinou veršem, a to veršem jambickým? Jen pozorně naslouchejte a zjistíte to sám.

Právě pro přirozenost jambického rytmu v řečtině vnímáme Kavafisův verš téměř jako prózu.

Zmínili jsme se o Kavafisových básních na historické náměty. V určité fázi své tvorby autor sám rozdělil své básně do tří skupin. Chápal je jako básně filosofické, historické a hédonistické. V řadě případů se ovšem historické básně překrývají s hédonistickými. Z dokladů zachovaných v Kavafisově archivu víme, že se básník pokoušel historické básně roztřídit do chronologických cyklů pod tituly *Starověké dny*, *Počátky křesťanství* a *Byzantské dny*. Snad tyto cykly měly jednou být jakousi analogií k historickým cyklům, jaké psali V. Hugo nebo u nás J. Vrchlický a J. S. Machar. Kavafis však neměl smysl pro rozsáhlejší básnické útvary. Nazvali-li jsme ho „alexandrijským“ básníkem, nechápeme tento výraz jen jako geografické určení, ale i jako charakteristiku jeho poezie, již připomínal ty alexandrijské básníky helénistického období, jejichž heslem bylo *mega biblion*,

mega kakon – „velká kniha, velké zlo“. Podobně jako oni, Kavafis své básně neustále piloval a upravoval. Počínaje rokem 1904 je vydával na jednotlivých listech, jež rozdával – snad někdy tajně (vzpomeňme si na báseň *Divadlo v Sídónu*) – svým přátelům, a až později tyto listy spojoval do malých svazečků o různém počtu básní. Na vlastní náklad tak až do roku 1932 vydal dvanáct sešitků o různém počtu exemplářů. V průběhu let 1905 až 1932 tak rozdál přátelům a jiným zájemcům 2 446 exemplářů těchto sešitků, v nichž uveřejnil celkem sto padesát tři básně, poslední jím ještě autorizovaná báseň vyšla posmrtně roku 1933. Celý soubor sto padesáti čtyř básní pak vydali z pozůstalosti Kavafisovi dědici, manželé Singopulosovi. Víme, že básník někdy během jednoho roku napsal i sedmdesát básní, ale za hodno publikace z nich uznal jen pět. Přes sedmdesát básní, které Kavafis nevydal, ale ani nezničil, vydal poprvé roku 1968 Georgios P. Savvidis (*Skryté básně*), třicet básní z Kavafisových pracovních poznámek zrekonstruovala a v roce 1994 publikovala Renata Lavagnini (*Nedokončené básně*).

Kavafis ve své tvorbě neuplatňoval jen techniku alexandrijských básníků, ale sahal i k jejich tématům, jak je nacházíme například v antické sbírce epigramů *Palatinská antologie*, z níž měl výbor i ve své knihovně. Jsou to básně zachycující prchavé historické okamžiky nebo napodobující náhrobní nápisy, ale i básně erotické. Cizí mu nebyl ani krátký dramatizovaný básnický útvar – mimos. Když v roce 1891 Kenyon a v roce 1892 (2. vyd. 1894) Crusius vydali nově nalezený papyrus Héronových mímijambů, oslavil to Kavafis básní, protože v nich našel kus živého helénistického světa.

Tento svět Kavafis nevnášel do moderní doby, ale vžíval se sám do doby, v níž alexandrijszí vzdělanci v tichu svých pracoven bez angažovanosti v politickém životě brousili své verše, oslavující krásu mladých těl a hrozící se stáří, které tuto krásu

nelítostně ničí. Jeho vztah ke křesťanství byl ambivalentní. Opěval nádhery byzantského chrámu, ale cítil i nostalgii po řecké pohanské antice, „jejíž bozi ještě nejsou mrtví.“ Snad nejbližší mu byl onen raně křesťanský svět, který nacházel v Antiochii už křesťanské, ale odmítající asketismus a strohost pohanského císaře Juliána, v Antiochii křesťanské a zároveň uznávající hédonisticky krásu a životní radosti. Na historických tématech a motivech této doby mohl ukazovat své erotické a sexuální zaměření, jeho poezii inspirovala homosexualita.

V Kavafisových verších se naopak neobjevuje nic, co by poukazovalo k naléhavým problémům soudobého řeckého světa, jak tomu bylo u básníků žijících ve vlastním Řecku, které představoval především Kostis Palamas. V roce 1917 se národ rozdělil na zastánce nacionalistické Velké myšlenky, která ztotožňovala národ se státem a jeho zeměpisným prostorem, a na přívržence mnohonárodního státu jako následníka Osmanské říše, a tím i někdejšího byzantského impéria. Nostalgie po onom „velkém řeckém světě Řeků z Alexandrie, Antiochie, Seleukeie, Egypta, Sýrie, Médie a Persie“ u Kavafise, potomka cařihradských fanariotů, vychází najevo v básni *Roku 200 př. Kr.*, napsané deset let po maloasijské katastrofě roku 1922, která učinila konec světu východních Řeků.

Mezník v Kavafisově tvorbě představuje rok 1902, onen záznam označený písmenem T, jehož přesný význam nám není jasný, ale jímž sděluje, že bude psát o své lásce, to jest o svém způsobu lásky. Ve svém díle pak svoje sexuální touhy zčásti sublimuje verši evokujícími krásné a zjemnělé eféby, vyznačující se souměrností údů, půvabnými rysy těla, plnými rudými rty, krásou, již lze přirovnat k řeckým sochám. To jsou antikizující rysy jeho poezie. Nepřítomnost ženy (pokud není matkou), nepřítomnost přírody, bledá a anemická краса zemřelých patří k jejím rysům byzantským. Filosofické básně s gnómickými

závěry, někdy jemně ironizující, představují Kavafise jako básníka didaktického, ale i tento rys byl vlastní určitému žánru alexandrijské poezie.

Za svého života se Kavafis nedočkal přílišného ohlasu, věhlas mu přinesl až osud posmrtný. Dnes patří k nejpřekládanějším novodobým řeckým básníkům. V době, kdy spěl ke konci života, začíná básní Jorgose Seferise Obrat nová etapa řecké moderní poezie a ještě roku 1955 si tento nositel Nobelovy ceny za poezii vzal ve sbírce *Palubní deník III* za vzor „našeho starého básníka“.

Překlady do světových jazyků začaly vycházet od roku 1952 anglicky (Maurogordatos), brzy poté francouzsky (Yourcenarová 1953), německy (von den Steinen 1953). Kavafisovi pak začala věnovat pozornost i řecká literární věda a srovnávací literatura. Oddělení těchto věd bylo založeno při Centru řeckého jazyka v Soluni. Roku 1999 zde N. Vajenas vydal publikaci *Po způsobu Kavafise (Me non tropo tu Kavafi)* a o rok později mnohem rozsáhlejší antologii *V rozmluvě s Kavafisem (Synomilontas me ton Kavafi)*. Tato kniha obsahuje 153 básní 135 autorů, kteří zastupují 30 zemí a 19 jazyků. Mezi nimi je zastoupena i Česká republika a čeština třemi básněmi Miroslava Holuba (1923–1998): *Cement*, *Pád Tróje* a *V očekávání*. Z Holubových básní vyšel i řecký výbor v nakladatelství Egnatia v Soluni roku 1979. Vajenas viděl důvod toho, že Kavafis oslovil Holuba, v klasickém vzdělání básníkově, protože předmětem jeho „rozhovoru“ jsou mytologická nebo historická témata ze starších řeckých dějin. Holub publikoval tyto básně po roce 1958, kdy už byl uveřejněn anglický a francouzský překlad Kavafise a o některý z nich se jistě opíral.

U nás poprvé publikoval překlady tří Kavafisových básní J. Frel ve *Zprávách Jednoty klasických filologů* roku 1964 a J. Kohnůpek ve svazku *Sto moderních básníků* koncem šedesátých let

překlad básně *V očekávání barbarů*. Oddílem *Pocta Kavafisovi* pamatoval na tohoto básníka V. Jamek ve sbírce *Surový stav*, v níž parafrázoval dvě Kavafisovy básně. Poté zaujal tento básník A. Brouska, který se o Kavafisovi dozvěděl ve Spojených státech od beatnika Gregory Corsa. Na základě mého podstročnicku pak přeložil šestnáct básní, které na něho působily jako nmoderní poezie, jak to vyjádřil v titulu svého příspěvku v časopise *Světová literatura* (12, 1967, č. 4). První rozsáhlejší výbor z Kavafisovy poezie (82 básní) vyšel roku 1997 v řadě *Květy poezie* pod názvem *Nebezpečné touhy* v překladu R. Dostálové a J. Pelána. Deset do té doby nepřeložených básní pak vyšlo v roce 2010 v časopise *Prostor Zlín*, č. 1.

Zajímavá je shoda zájmu K. Kavafise a J. S. Machara o postavu římského císaře Juliána Apostaty. Machar ve sbírce *V záři helénského slunce* (1905–1906) věnoval tomuto císaři patnáct slok rozsáhlé básně, představující korespondenci Juliána s jeho lékařem Orebasielem, a Kavafis dvanáct básní počínaje rokem 1896 a konče léty 1932–1933. Rozdílné jsou ovšem příčiny jejich postojů k císaři Juliánovi. U Machara je to přesvědčení, že křesťanství jeho doby neodpovídá už jeho původní podobě, jak vyplývá z veršů:

*Rád bych byl býval na světě žil tenkrát,
když tesařův syn chodíval po Judei.
Rád bych byl jednou pohleděl mu v oči
a slyšel slova jdoucí ze rtů jeho –
Vím, čím je dnes... rád znal bych,
čím byl tenkrát!*

U Kavafise to byl rozpor mezi jeho sexuální orientací a učním Bible, ale také mezi Juliánovou přísnou a strohou organizací jeho církve ve srovnání s někdejšími hédonistickým helénismem, který mu byl bližší. Ale i v tomto případě zjišťujeme určitou shodu mezi oběma básníky, když v článku J. S. Machara

Antika a křesťanství v časopise *Čas* (1906) čteme: „Smysl pro krásu byl dojista důvodem lásky k chlapcům (v antice), té ‚neřesti‘, již se dnes docela jinak rozumí.“

Nechme závěrem ještě jednou promluvit Lawrence Durrella ústy Baltazara, jedné z hlavních postav *Alexandrijského kvartetu*, homosexuála a v Durrellově knize jakéhosi Kavafisova dvojníka, bydlícího „v rue Lepsius v pokoji se skřípající proutěnou židlí“, tedy v někdejší bytě básníkově, v místě, které Kavafis jednou označil jako „ideální místo přebývání mezi nevěstincem, nemocnicí a chrámem“. Údajný „spolužák a důvěrný přítel našeho básníka“ o něm hovořil vždy s pochopením:

Občas si myslím, že jsem se naučil víc, když jsem ho pozoroval, než z celého studia filosofie. To, jak dokázal dokonale využít uštěpačný posměch a citlivost, by mu bývalo zajistilo místo mezi světci, kdyby ovšem byl nábožensky založen. Z božského úradku to však byl jenom básník a často nešťastný... vynakládal doslova celou svou bytost, své vnitřní já, na to, aby žil. ... Proti karteziánské zásadě „Myslím, tedy jsem“ postavil svou vlastní, která musela znít asi takhle: „Představuji si, proto tu mám své místo a jsem svobodný.“

Růžena Dostálová

Členění Kavafisova díla

Pro Kavafisův tvůrčí přístup je charakteristické, že své básně neustále kriticky zkoumal a přepisoval. Zásadním mezníkem jeho básnického vývoje je první polovina první dekády 20. století, kdy v době kolem svých 40 let provedl velmi přísné „filosofické přezkoumání“ (*filosofikos elenchos*) své dosavadní tvorby, ať už publikované či dosud nepublikované. Stranou se tak ocitly některé básně již dříve zveřejněné v různých časopisech či antologiích. Kromě toho se po Kavafisově smrti v jeho pozůstalosti našla řada nevydaných básní, které nepovažoval za zralé a chystal se na nich dále pracovat. Pomineme-li Kavafisovo prozaické a esejistické dílo, překlady a pokusy o básně v cizích jazycích, rozpadá se jeho básnická tvorba do následujících skupin:

1. Básně 1897–1918, 1919–1933

Jedná se o 154 básní, které Kavafis považoval za dokončené; často se označují jako „kánon“, souborně vyšly poprvé dva roky po jeho smrti. Tyto básně se v edicích řadí zhruba podle doby svého vzniku a dnes jsou většinou vydávány ve dvou svazcích, které obsahují dílo z let 1897–1918 a 1919–1933 (s dalším dělením na období 1905–1915, 1916–1918 a 1919–1932, včetně rozsáhlejšího dodatku k prvnímu svazku 1897–1904).

2. Zavržené básně

Těchto 27 básní Kavafis uveřejnil v mládí, ovšem později je odmítl dále přetiskovat, neboť s nimi nebyl zcela spokojen a některé z nich se snažil přepracovat.

3. Skryté básně

V Kavafisově pozůstalosti bylo dále nalezeno 77 básní, které vznikaly asi od roku 1884 do roku 1923. Jedná se buď o rané

básnické pokusy, v nichž básník teprve hledal svůj výraz, či o básně, k nimž se chtěl ještě vrátit.

4. *Nedokončené básně*

Těsně před svou smrtí Kavafis opakovaně hovořil o tom, že mu zbývá dokončit ještě 25 básní. V jeho pozůstalosti bylo identifikováno dokonce 30 básní, jejichž různá stadia byla zachycena na lístcích papíru, pečlivě uložených v nadepsaných obálkách. Tyto básně vznikaly mezi lety 1918 a 1932, tedy na konci Kavafisova života v jeho nejvyzrálejších tvůrčím období. Hned po svém vydání tak *Nedokončené básně* vzbudily zaslouženou pozornost a jejich titul musíme chápat spíše jako nezavršené básně či básně nedovedené k dokonalosti (což je i význam řeckého slova „nedokončené“, *ateli*).

Tento svazek obsahuje všech 154 básní kavafisovského „kánonu“ a rovněž všech 30 *Nedokončených básní*. Ze *Zavržených* a *Skrytých básní* pak uvádíme rozsáhlý výběr, totiž 10 básní z 27, respektive 50 ze 77 (nepřeloženo tak zůstalo 44 básní z celkových 288). Zdá se, že v případě *Zavržených básní* se Kavafisovi skutečně podařilo od ostatních svých básní oddělit ty, které byly méně zdařilé, i když byl ve svém soudu někdy až příliš přísný. U raných *Skrytých básní* se zase často jedná o juvenilie, které jsou ve srovnání s Kavafisovým dílem poněkud konvenční a závislé na dobových literárních proudech. *Zavržené* a *Skryté básně* však nejsou bez zajímavosti vzhledem ke Kavafisově celkovému básnickému vývoji a kvůli tematickým souvislostem s publikovanými básněmi, což jsou hlavní důvody, proč zde velkou část z nich zařazujeme. Jinak tento svazek obsahuje všechny básně, které vznikly po roce 1904, kdy Kavafis provedl „filosofické přezkoumání“ svého díla.

Vojtěch Hladký

POZNÁMKY